

UDC | УДК : 347.63

Анотація: В статті розглядаються питання психологічного експертного дослідження неповнолітніх у сімейних справах, обґрунтовується позиція, що в предмет доказування за всіма категоріями спорів щодо права на виховання дітей входить встановлення того факту, чи буде відповідати найвищим інтересам дитини певна або інша дія. Метою такої експертизи є отримання інформації, що дає змогу оцінити ризики, які можуть розвинути за різноманітних обставин й умов у житті дитини.

Ключові слова: судова психологічна експертиза; сімейні спори; експертне завдання; батьківське ставлення; індивідуально-психологічні особливості.

VALUE OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EVALUATION OF MINORS IN COURSE OF ADJUDICATION OF FAMILY DISPUTES IN CIVIL LEGAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

KHODANOVYCH, V.
KHODANOVYCH, O.

1 – candidate of legal sciences, Academy of Advocacy of Ukraine

2 – candidate of psychological sciences, T. Shevchenko National University of Kyiv

Abstract

The topicality of the problem examined in the article is caused by growing number of forensic psychological evaluations appointed by civil courts regarding family disputes in cases when parents couldn't reach an agreement concerning questions of child-rearing and place of children's living. Divorce in every respect concerns interests of a child and affects his or her mental and psychological state. In legal disputes of such a kind, courts regard "child's best interest" as a key provision. This notion is used both as family law category and psychological definition which reflects child's personal meaning and point of view

ЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

В. О. ХОДАНОВИЧ

кандидат юридичних наук,
Академія адвокатури України

О. В. ХОДАНОВИЧ

кандидат психологічних наук,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

✉ зв'язок з авторами: через Редакцію

У нормах Сімейного кодексу України йдеться про належне виховання дитини батьками, про право дитини на спілкування з батьками, а також про права батьків щодо виховання дитини. З. В. Ромовська підкреслює, що жити разом з батьками – природна потреба і природне право кожної дитини. Однак різноманітні життєві ситуації (виїзд батьків за кордон, позбавлення волі, розірвання шлюбу, тяжка хвороба) породжують необхідність розлуки з матір'ю, батьком чи одним з них [1, с. 239]. Елементом права дитини на сімейне виховання є її право бути нерозлучною з батьками: діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини й цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.).

Першочерговим сімейним правом дитини, яке породжує виникнення інших прав, є її право на сімейне виховання, а якщо бути більш точним, то спільне проживання і виховання в колі своєї сім'ї. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених-правників, які вивчали особливості сімейних особистих немайнових прав дитини і, зокрема, права на сімейне виховання, можна виділити: С. Ф. Беспалова, М. М. Дякович, Л. Б. Максимович,

regarding separation of his or her family and his or her living apart from one of parents. "Child's best interest" in family law represents an index of parents' exercising parental rights, fair and unprejudiced resolving of family disputes and efficiency of performing children rights and interests protection functions by guardianship and custodianship agencies. In terms of forensic psychology, "child's best interest" implements specific character of evidential psychology for law-enforcement practice. Dynamic, retrospective, actual and predictive expert's diagnosis and estimating of these phenomena are made in course of this evaluation. This sort of examination in civil proceedings serves as clinical and psychological diagnostic and situational psychological investigation, helping to build a holistic picture of legally relevant family dispute. Expert psychologist's duties also include determining of child's individual psychological characteristics, performing his or her psychodiagnosis.

Keywords: forensic psychological evaluation; family disputes; expert task; parental attitudes; individual psychological characteristics.

ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРИ РЕШЕНИИ СЕМЕЙНЫХ СПОРОВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

ХОДАНОВИЧ В. А.

ХОДАНОВИЧ О. В.

1 – кандидат юридических наук, Академия адвокатуры Украины

2 – кандидат психологических наук, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко

Аннотация: Актуальность рассмотренной в статье проблемы вызвана растущим количеством судебно-психологических экспертиз, назначаемых гражданскими судами по семейным спорам в случаях, когда родители не пришли к соглашению по вопросу воспитания и проживания детей. Расторжение брака во всех случаях затрагивает интересы ребенка и отражается на его психическом и психологическом состоянии. В ситуациях судебных споров такого содержания ключевым является положение о «наивысшем интересе ребенка». Это понятие используется и как семейно-правовая категория, и как психологическое определение, отражающее личностный смысл и собственное мнение ребенка о разделении семьи и его раздельном проживании от одного из родителей.

Н. М. Малєїну, А. М. Нечаєву, З. В. Ромовську, Р. О. Стефанчука, Л. А. Ольховик та інших.

Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з батьками, а також інших дій, що торкаються інтересів дитини, у порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання самої дитини. Дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні та мають право спілкуватися з нею, якщо таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини. У разі, коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з них, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю обох батьків, виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені в суді в порядку, встановленому законом. Правила, які регулюють місце проживання дитини, закріплені в окремих статтях Сімейного кодексу України (ст. 160–162) та Цивільного кодексу України (ст. 29) і регулюють право дитини на вибір місця проживання. Право людини обирати місце проживання – це одне з особистих немайнових прав. Ці категорії цивільних справ об'єднані загальною метою – захистом прав і інтересів неповнолітніх у батьківських правовідносинах. З процесуальної точки зору такі справи поєднує те, що в більшості випадків законодавець в якості критерію для визначення наслідків, які вказані в тій або іншій правовій нормі, називає інтереси дитини. Отже, в предмет доказування за всіма категоріями спорів щодо права на виховання дітей входить встановлення того факту, чи буде відповідати інтересам дитини певна або інша дія, наприклад, передача дитини від одного батька до іншого, визначення місця проживання дитини з конкретним з батьків, позбавлення батьківських прав тощо.

Зазвичай в «сімейних війнах», розлучаючись і намагаючись визначити час спілкування з дитиною та місце її проживання, батьки не обтяжують себе думкою про те, як не втягнути дитину в дорослі напружені стосунки. Навпаки, демонструють їй непримиренну ворожість у взаєминах. Дитина страждає від такої «любові». В ситуаціях, з якими ми стикаємося, мати або батько не соромляться вимагати від органів опіки або суду необхідного для себе рішення, навіть не замислюючись, що невід'ємне право дитини полягає у спілкуванні з обома батьками. Думку дитини батьки ігнорують або, ще гірше, вдаються до маніпуляцій дітьми.

Ми розуміємо, що здійснити батьківські обов'язки та забезпечити право участі у вихованні дитини повною мірою неможливо в разі окремого проживання дитини та її батьків. В зв'язку з цим Н. М. Конончук слушно підкреслює, що тому

В семейном праве «наивысший интерес ребенка» выступает как показатель качества осуществления родителями родительских прав, справедливости и объективности рассмотрения судами семейно-правовых споров, эффективности выполнения органами опеки функций по защите прав и интересов детей. В судебно-психологическом аспекте понятий «наивысший интерес ребенка» реализует специфику подхода доказательной психологии для судебной правоприменительной практики. При проведении данного вида экспертизы осуществляется динамическая, ретроспективная, актуальная и прогностическая экспертная диагностика оценка изучаемых явлений. Данная разновидность экспертизы в гражданском процессе выступает в качестве клинико-психологического диагностического и ситуационного психологического исследования, на основании которых получают целостную картину юридически значимого семейно-правового спора. При психодиагностике ребенка к компетенции эксперта-психолога относится определение его индивидуально-психологических особенностей.

Ключевые слова: судебная психологическая экспертиза, семейные споры, экспертная задача, родительское отношение, индивидуально-психологические особенности.

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

закон і встановлює особливі правила на випадок, коли дитина проживає окремо від матері/батька. Саме тому в законі йде мова про право дитини на проживання спільно з батьками чи особами, які їх замінюють – забезпечену законом можливість дитини проживати саме там, де проживають її батьки, один з них, інші особи, які замінюють батьків, мати з ними спільний житловий простір [2, с. 133].

Судові спори, що виникають з сімейних відносин, відносять до таких цивільних справ, в яких найбільше проявляється потреба у використанні спеціальних психологічних знань, а надто знань в галузі дитячої психології. У випадках, якщо особи, які беруть участь в судовому процесі (суддя, органи опіки), не володіють достатніми знаннями для аналізу інформації, вони мають право залучити експерта-психолога. Йдеться про проведення судово-психологічної експертизи з метою надання суду інформації щодо психологічної складової конфліктної ситуації, необхідної для всебічного розгляду спору. Змістом таких спорів є: визначення місця проживання дитини (наприклад, з ким з батьків буде проживати дитина після розлучення або з ким залишити дитину у складній ситуації – з одним з батьків або прабатьків); визначення порядку спілкування дитини з батьками (в разі опору одного з батьків, обмеження іншого у його правах на виховання й турботу про дитину); позбавлення батьківських прав; відміна опіки над дитиною, відміна усиновлення. У таких випадках метою експертної діяльності, яку здійснюють експерти-психологи, є отримання інформації, що дає змогу оцінити ризики, які можуть розвинути за різноманітних обставин й умов у житті дитини [3].

Судово-психологічна експертиза як наукове дослідження направлена на виявлення психічних особливостей конкретної людини та її поведінки за певних юридично значущих обставин. По суті, одиничність випадку, унікальність, неповторність предмета та об'єктів свідчить про те, що судову експертизу необхідно відносити до «індивідуалізуючого методу» наукового знання [4, с. 98]. Складність та специфіку судово-психологічних досліджень пояснюють тим, що психічне життя людини пізнається опосередковано, через аналіз їх дій та висловлювань, інтелектуальних процесів, проявів волі, психічних станів тощо. Проте ці об'єкти, за виключенням того, що називають поведінкою, тобто системи вчинків, безпосередньо спостерігати не можна. Усе, що приховане за вчинками як зовнішніми діями: мотиви, інтереси, ціннісні орієнтири, вольові зусилля, емоції – має такий же ідеальний характер, як і усі інші психічні прояви [5, с. 13]. Головною причиною цього є те, що в таких сімейних справах наявними є значна кількість соціально-оціночних норм, де необхідними компонентами змісту виступають психологічні елементи. Серед всіх судово-психологічних експертиз, які проводяться в судочинстві, окрему

групу досліджень становлять судово-психологічні експертизи неповнолітніх. Цей факт зумовлено суттєвими особливостями дитячої психіки та потребує специфічного підходу до застосування алгоритмів дослідження.

Загальновизнаним є положення про те, що проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх, незалежно від предметного виду, має суттєві особливості. Запропонували розглядати психологічні експертні дослідження неповнолітніх як окрему групу досліджень, С. С. Шипшин класифікує їх виходячи із традиційного поєднання предметного та процесуального підходів. Він виокремлює такі види судових психологічних експертиз: неповнолітнього правопорушника; неповнолітнього, права якого були порушені або можуть бути порушені; неповнолітнього свідка, а далі кожен з указаних видів поділяє на підгрупи, залежно від віку дитини та виду судочинства [6]. Така класифікація має практичне значення.

Об'єктами судово-психологічної експертизи у справах про сімейні спори будуть дитина та її батьки, а предметом – визначення доцільності перебування дитини з одним із батьків й оцінка динаміки її психічного й психологічного стану залежно від умов виховання. Предмет експертного дослідження носить комплексний характер і включає низку експертних понять, які мають відношення як до дитини, так і до її батьків [7]. В цьому аспекті аналізуються: умови виховання; індивідуально-особистісні особливості батьків, що впливають на здійснення ними своїх батьківських прав і обов'язків відповідно до інтересів дитини; характер взаємовідносин батьків або фактичних вихователів між собою та ставлення кожного з них до дитини; позитивний або негативний вплив батьків або фактичних вихователів на розвиток дітей. У ряді випадків може бути надана характеристика того факту, як буде відповідати інтересам дитини певна дія, наприклад, передавання дитини для подальшого виховання від одного з батьків іншому.

При проведенні експертиз психологи користуються спеціально розробленою методикою, яка передбачає певний алгоритм дій. Особливістю судово-психологічної експертизи в разі вирішення сімейно-правових спорів між батьками дитини з приводу здійснення батьківських прав є те, що під

час проведення даного виду експертиз здійснюється динамічна ретроспективна, актуальна (на момент дослідження) й прогностична експертна діагностика й оцінка досліджуваних явищ. Така експертиза у цивільному процесі виступає в якості клініко-психологічного діагностичного й ситуаційного психологічного дослідження, оскільки для неї характерним є встановлення не лише комплексу клініко-психологічних особливостей батьків і дитини, а й їх поведінки, їх взаємовідносин, на основі аналізу яких складається цілісна клінічна й психологічна картина юридично значущого сімейно-правового спору. Експертиза за сімейними справами, пов'язаними із захистом прав дітей, перебуває в стадії свого інтенсивного розвитку, вироблення уніфікованої методики, уточнення регламенту дослідження. Основні методологічні положення таких досліджень визначені у сфері діяльності експертів у методиках: № 14.1.59 «Типовий сімейний стан»; № 14.1.60 «Аналіз сімейної тривоги»; № 14.1.61 (опитувальник) «Конструктивна-деструктивна сім'я»; № 14.1.62 «Симпатія або ПТС «Переважаючий тип симпатії»; № 14.1.63 «Нормативний опір»; № 14.1.64 (опитувальник для батьків) «Сімейне виховання підлітка», які зареєстровані в Реєстрі методик проведення судових експертиз [8].

В межах такої експертизи встановлюються: психічний стан і індивідуально-психологічні особливості дитини, рівень її психічного розвитку, ставлення дитини до кожного з батьків, індивідуально-психологічні особливості батьків, їх психічний стан (ймовірний психічний розлад), особливості батьківського ставлення, батьківська позиція, стиль виховання (виявлення патологізуючого стилю виховання). За необхідності встановлюється здатність дитини приймати самостійне рішення, наприклад, проживати з одним із батьків. Досліджується конфліктна ситуація, надається прогноз відносно особливостей психічного розвитку дитини в різноманітних ситуаціях (постійного проживання з одним або іншим з батьків)

Зазвичай, завдання експерту-психологу можна виокремити як: визначення індивідуально-психологічних особливостей дитини, особливостей її емоційного стану, наявності й характеру тривоги; визначення особливостей батьківської позиції;

визначення особливостей дитячо-батьківських відносин, відносин кожного з батьків до дитини, відносин дитини до батьків як до сімейної пари, до кожного окремо; визначити взаємовідносини дитини з іншими членами родини й соціальним оточенням; визначити зміст конфлікту між батьками. Якщо між батьками відсутня угода або в ній порушені інтереси дитини, суд на підставі даних, отриманих в судовому засіданні, й пред'явлених сторонами доказів зобов'язаний визначити, з ким із батьків будуть проживати неповнолітні діти після розлучення. Предмет експертного дослідження в таких випадках – оцінка рівня й особливостей вікового психічного розвитку дитини, динаміки її психічного стану залежно від умов сімейного виховання, а також оцінка впливу на психічний стан й розвиток дитини особливостей поведінки й ставлення кожного із батьків.

У психологічному аспекті термін «найвищий інтерес дитини» є не лише сімейно-правовим поняттям, а має різний смисл. Інтерес дитини має вираз, насамперед, в її думці й являє собою дитячий особистісний суб'єктивно значимий смисл, а тому відбиває не лише вікові й індивідуально-психологічні особливості дитячого сприйняття, а й особливості взаємовідносин батьків та їх ставлення до дитини. В силу віку дитини або характеру відносин з батьками, об'єктивний інтерес може нею не усвідомлюватися й трансформуватися залежністю від інтересу батьків. Для експертної оцінки важливо, що реалізація «інтересу дитини» здійснюється не самою дитиною як носієм інтересу, а поведінкою й ставленням інших осіб, перш за все, батьків, усиновителів. Дорослі, що виражають, на їхню думку, «об'єктивний інтерес дитини», зазвичай, відображають власний особистісний смисл цього інтересу й можуть занижувати значення інтересів дитини, викривлювати їх, або продукувати думку та інтерес дитини на шкоду особистості самої дитини та її розвитку [9, с. 94].

Судово-психологічна експертиза у сімейних спорах здійснюється в три етапи, кожний з яких характеризується вирішенням специфічних завдань, необхідних для інтегративного висновку. На першому етапі, який має назву «Індивідуальна діагностика членів родини», вирішуються такі завдання: експертна діагностика індивідуально-психологічних особливостей кожного з батьків

або інших фактичних вихователів, ймовірність психічних розладів кожного з батьків; експертна діагностика індивідуально-психологічних особливостей дитини, особливостей і рівня психічного розвитку дитини. До числа обставин, котрі необхідно встановлювати під час розгляду таких справ, відноситься встановлення віку й особливостей психічного розвитку дитини. При діагностиці клініко-психологічних особливостей кожного з батьків, до компетенції експерта-психолога входить визначення їх індивідуально-психологічних особливостей.

На другому етапі «Ситуаційна діагностика сімейних відносин» визначається ситуація сімейних взаємовідносин в цілому. Для правильного вирішення спору між батьками про місце проживання дитини суд повинен враховувати відносини, що існують між кожним з батьків та дитиною. Складність оцінки визначається необхідністю подальшого встановлення судом збіжного інтересу дитини з інтересом одного з батьків. На цьому етапі проводиться експертна діагностика ставлення дитини до кожного з батьків, а також до інших членів родини, діагностика психологічних відносин батьків між собою, визначення характеру психологічного конфлікту між ними, експертна оцінка думки дитини про місце її проживання з урахуванням особливостей і рівня її вікового психічного розвитку. Завданням експертного дослідження є діагностика здатності дитини до вироблення й прийняття самостійних рішень.

Третій етап «Прогностична клініко-психологічна оцінка психічного розвитку дитини» є заключним, включає синтез результатів першого і другого етапів експертизи із виробленням комплексної клініко-психологічної прогностичної оцінки психічного розвитку дитини. На цьому етапі основним є вирішення такого завдання: експертна прогностична діагностика динаміки психічного розвитку з урахуванням індивідуально-психологічних рис кожного з батьків, особливостей їх стилю виховання, а також індивідуально-психологічних особливостей дитини, рівня й характеру психічного розвитку, її ставлення до кожного з батьків [9, с. 97]. Вирішення цього завдання підпорядковується судовому встановленню можливості кожного з батьків створенню умов для виховання та розвитку дитини (ст. 150 ЦК України)

За методикою клініко-психологічне дослідження дитини необхідно проводити в приміщенні, яке спеціально призначене для роботи з дітьми. На доступному для дитини рівні вона повинна бути поінформована про мету експертизи. Окрім запитань, загальних для клінічного дослідження, необхідно вивчити дитяче сприйняття сімейної ситуації, що склалася, з'ясувати особистісний смисл для дитини того, що відбувається. Також необхідно з'ясувати характер включення батьків у турботу за дитиною; якщо дитина демонструє негативне ставлення до одного з батьків, необхідно з'ясувати, після чого вона стала так до нього ставитися, які у неї є позитивні спогади про цього батька (або матір). Для об'єктивізації дитячо-батьківських відносин можуть застосовуватися проєктивні методи в різноманітних модифікаціях (Тематичний апперцептивний тест – ТАТ, інтерпретація сюжетних малюнків, кольоровий тест відносин, малюнкові методики).

Під час клініко-психологічного дослідження дітей оцінюються особливості психічного стану дитини, включаючи такі аспекти психічного здоров'я: особливості психічного стану дитини із характеристикою як психічних розладів й відхилень вікового психічного розвитку, що існували до сімейного конфлікту, так і психічних розладів, що зумовлені сімейним конфліктом; рівень вікового психологічного розвитку дитини; індивідуально-психологічні особливості дитини; ставлення дитини до кожного з батьків; особливості думки дитини, яка досягла 10 річного віку щодо місця її проживання.

Для оцінки ставлення дитини до кожного з батьків застосовують комплекс клініко-психологічних методів: спрямована клінічна бесіда, спостереження за характером взаємодії між дитиною та батьками, експериментально-психологічне дослідження з використанням проєктивних методів [10, с. 12]. В ході дослідження необхідно виокремлювати провідний тип ставлення дитини до одного з батьків: негативне, конфліктне, недиференційоване й позитивне. Негативне ставлення дитини до одного з батьків зазвичай супроводжується емоційною напруженістю. Викладення дитиною відомостей є емоційно насиченим, проте не часто підтверджується матеріалами цивільної справи; частіше воно повністю відповідає тим обвинува-

ченням, котрі пред'являє до одного з батьків колишній чоловік або дружина. Психічній індукції сприяє, з одного боку, вікова незрілість дитини, її навіюваність й емоційна близькість з одним з батьків, що проживає разом із дитиною, а з іншого – відверта ворожість членів колишнього подружжя один до одного. Ситуацію, за якої дитина втрачає позитивне ставлення до одного з батьків, з клініко-психологічної точки зору необхідно розглядати як аномальну й таку, що створює більш високий ризик порушення психічного здоров'я й розвитку дитини. Конфліктне ставлення до одного із батьків констатують в разі розходження результатів психодіагностичного дослідження (проєктивних методик) з даними анамнезу й клінічної бесіди. Наприклад, таке, що декларується, хороше ставлення до одного з батьків супроводжується страхом, низьким рівнем ідентифікації, не включенням його в коло значимих близьких. Або, навпаки, за зовні негативним ставленням до батька, результати проєктивних методик свідчать про високий рівень його прийняття. Отже, в експертному висновку при виявленні негативного й конфліктного ставлення дитини до одного з батьків є необхідним аналіз механізмів ймовірного формування такого ставлення й прогноз можливих наслідків передачі дитини на виховання кожному з батьків [9, с. 100–101].

Неабияке місце в психологічній діагностиці неповнолітніх мають нейропсихологічні методи, використання яких дає змогу не лише визначити ступінь змінення психічних функцій підекспертних, а й виявляти збережені, компенсаторні можливості психіки. Методики судово-психологічної та судової психолого-психіатричної експертиз, які розроблені з використанням нейропсихологічних методів, дають змогу виявити стан вищих психічних функцій, котрі дозволяють людині адекватно сприймати навколишню дійсність в аспекті міжособистісних відносин, розуміти, критично оцінювати окремі події, будувати між ними логічний зв'язок, прогнозувати їхні наслідки, здійснювати вольовий контроль над своїми вчинками. Окрім того, окремі методики дають змогу виявити у підекспертних осіб маячні ідеї та конфабуляторні включення, які не можна виявити під час клінічної бесіди, але які можуть проєцируватися в нейропсихологічних тестах.

В зарубіжній практиці участь фахівців-психологів у судових спорах, що стосуються дітей, розповсюджена доволі широко і здійснюється як на досудовому, так і на судовому етапах. Існують різноманітні форми такої участі, основні – це освітянські програми, посередництво (у тому числі з елементами індивідуальної, групової та сімейної психотерапії), судова експертиза. Для захисту інтересів дитини питання щодо місця проживання й виховання дітей з висококонфліктних сімей вирішується в судах за обов'язкової участі фахівців у галузі душевного здоров'я. До того ж метою експертного дослідження є встановлення «найкращих інтересів дитини», у зв'язку з чим завдання дослідження широкі й різноманітні. Вони містять оцінку потреб розвитку дитини, оцінку здатності кожного з батьків задовольнити ці потреби, оцін-

ку характеру дитячо-батьківської взаємодії. До завдань експерта входить складання обґрунтованого клінічними, експериментальними, науковими даними прогнозу стосовно особливостей розвитку дитини у випадках визначення судом різних варіантів опіки, різних опікунів. Складність завдань пред'являє підвищені вимоги до кваліфікації судового експерта.

Ефективність судово-психологічної експертизи та її доказове значення при вирішенні сімейних спорів прямо залежать не лише від наукового рівня й надійності застосовуваних експертом методів, а й від грамотної організаційної, правильної тактичної й методичної діяльності з призначення, проведення, оцінки й використання висновку експерта-психолога як доказу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Правова єдність, 2009 – 432 с.
2. Конончук Н. М. Поняття та елементи права дитини на сімейне виховання / Н. М. Конончук // Порівняльне аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 132–136.
3. Русаковская О. А. Актуальные вопросы участия специалистов в судебных спорах о воспитании детей раздельно проживающими родителями / О. А. Русаковская, Ф. С. Сафуанов, Н. К. Харитоновна // Психология и право. – 2011. – № 1. – С. 1–10. – Электронный журнал «Психологическая наука и образование» www.psyedu.ru / ISSN: 2074–5885 / E-mail: psyedu@mgppu.ru
4. Резвицкий И. И. Личность. Индивидуальность. Общество: проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл / И. И. Резвицкий. – М. : Знание, 1984. – 141 с.
5. Карнеева Л. О заключении судебно-психологической экспертизы / Л. Карнеева, М. Кочетов // Советская юстиция. – 1993. – № 10. – С. 10–15.
6. Шипшин С. С. Судебно-психологическая экспертиза в ювенальной юстиции / С. С. Шипшин // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях : материалы междунар. науч.-практ. конф. – М., 2007. – С. 443–447.
7. Вострокнутов Н. А., Харитоновна Н. К., Сафуанов Ф. С. Методологические основы экспертного подхода к правовой защите детей (судебно-психиатрический и судебно-психологический подходы) : методические рекомендации [Электронный ресурс]. – М., 2004. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_5973.html
8. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 р. № 1666/5 // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 77. – Ст. 2588.
9. Харитоновна Н. К. Методологические основы проведения комплексных судебных психолого-психиатрических экспертиз при спорах о праве воспитания детей: Методические рекомендации для экспертов / Н. К. Харитоновна, Ф. С. Сафуанов, Н. В. Вострокнутов, О. А. Русаковская // Теория и практика судебной экспертизы. – 2014. – № 3(35). – С. 93–106.
10. Русаковская О. А. Комплексная психолого-психиатрическая экспертиза в судебных спорах о воспитании и месте проживания ребенка : автореф. дисс... канд. мед. наук : спец. 14.01.06 / О. А. Русаковская. – М., 2011. – 20 с.